IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

O‘SMIRLAR FIKRLASH JARAYONLARI PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Samarova Shoxista Rabidjanovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasi, dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada 7–9-sinf o‘quvchilarining fikrlash jarayonlari psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasining pedagogik-psixologik mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. O‘smirlik davri shaxsning kognitiv, emotsional-irodaviy, motivatsion va refleksiv rivojlanishida muhim bosqich bo‘lib, aynan shu davrda tizimli fikrlash, sababiy tahlil qilish, integrativ yondashuv va prognozlash qobiliyatlari faol shakllanadi. Maqolada o‘quvchilarning fikrlash jarayonlariga ta’sir qiluvchi individual-psixologik, ta’limiy, motivatsion hamda emotsional omillar ochib berilgan, fikrlash jarayonlarini psixodiagnostik baholash va psixokorreksiya qilishning nazariy asoslari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, fikrlash jarayonlari, psixodiagnostika, psixokorreksiya, refleksiya, tizimli fikrlash, sababiy tahlil, integrativlik, prognozlash, kognitiv rivojlanish, pedagogik-psixologik mexanizm.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning faqat bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki ularni mustaqil tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri xulosa chiqarishi, sabab-oqibat bog‘liqliklarini anglay olishi, oldindan taxmin qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi axborotlashgan jamiyat sharoitida o‘quvchining fikrlash jarayonlari uning ta’limiy muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi, shaxsiy rivojlanishi va kelajakdagi kasbiy yo‘nalishini belgilovchi muhim psixologik omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ayniqsa, 7–9-sinf o‘quvchilari, ya’ni o‘smirlik davridagi shaxslar kognitiv rivojlanishning murakkab bosqichidan o‘tadilar. Bu davrda bola oddiy idrok va xotiraga asoslangan bilish faoliyatidan murakkab tahliliy, refleksiv, mantiqiy va mustaqil fikrlashga o‘tadi. O‘smirda o‘z fikrini asoslash, voqea-hodisalarni solishtirish, dalillarni tahlil qilish, muammoga turli nuqtai nazardan yondashish va o‘z faoliyatini baholash ehtiyoji kuchayadi. Shu sababli mazkur yosh davrida fikrlash jarayonlarini psixodiagnostik o‘rganish va ularni psixokorreksiya qilish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi o‘quvchilarning fikrlash jarayonlari psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasini tadqiq etish asosida ularni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti 7–9-sinf o‘quvchilarining fikrlash jarayonlari psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasini o‘rganish jarayonidir. Tadqiqotda Toshkent viloyatidan 140 nafar, Buxoro viloyatidan 120 nafar hamda Samarqand viloyatidan 30 nafar, jami 290 nafar 7–9-sinf o‘quvchisi ishtirok etgan.

Tadqiqotning predmeti o‘quvchilarning fikrlash jarayonlari psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasining pedagogik-psixologik mexanizmlaridan iborat.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar

Fikrlash jarayonlari psixologiya fanida shaxsning bilish faoliyati, muammoli vaziyatlarni anglash, tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash, abstraksiyalash va xulosa chiqarish jarayonlari bilan bog‘liq murakkab psixik hodisa sifatida talqin qilinadi. L.S. Vigotskiy fikrlashni nutq, ijtimoiy tajriba va madaniy vositalar bilan uzviy bog‘liq holda tushuntirgan bo‘lsa, J. Piaje o‘smirlik davrida formal-operatsional fikrlashning rivojlanishini asoslab bergan. A.N. Leontyev

va S.L. Rubinshteyn fikrlashni faoliyat jarayonida shakllanuvchi, shaxsning maqsadlari, motivlari va tajribasi bilan bog‘liq psixologik jarayon sifatida izohlaganlar.

O‘smirlik davrida fikrlash jarayonlari faqat aqliy operatsiyalar majmui sifatida emas, balki shaxsning o‘zini anglash, o‘z faoliyatiga baho berish, ijtimoiy munosabatlarni tushunish va kelajakni rejalashtirish imkoniyati sifatida ham namoyon bo‘ladi. Bu davrda o‘quvchilarda refleksiya, ya’ni o‘z fikrlari, xatti-harakatlari va qarorlarini tahlil qilish qobiliyati shakllana boshlaydi. Refleksiyaning rivojlanishi esa o‘quvchining fikrlash jarayonlarini chuqurlashtirib, uni oddiy reproduktiv fikrlashdan mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash bosqichiga olib chiqadi.

Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan o‘quvchilarning fikrlash jarayonlari ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari, pedagogik muhit, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot, baholash tizimi, motivatsion rag‘batlantirish hamda o‘quvchining individual-psixologik xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq. Agar ta’lim jarayoni faqat tayyor bilimlarni yodlashga qaratilsa, o‘quvchining fikrlash faolligi cheklanadi. Aksincha, muammoli savollar, tahliliy topshiriqlar, mantiqiy izlanishlar, loyiha ishlari va refleksiv suhbatlar o‘quvchilarda fikrlash jarayonlarini faollashtiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini o‘rganish uchun nazariy tahlil, kuzatuv, suhbat, psixodiagnostik metodlar, qiyosiy tahlil va psixologik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Psixodiagnostik yondashuv o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarida tizimlilik, sababiy tahlil, integrativlik, prognozlash va refleksiya darajalarini aniqlashga qaratildi.

Tizimlilik omili o‘quvchining muammoni alohida qismlar emas, balki o‘zaro bog‘langan butun tizim sifatida anglay olishini ifodalaydi. Sababiy tahlil omili voqea-hodisalar o‘rtasidagi sabab va oqibat munosabatlarini aniqlash qobiliyati bilan bog‘liq. Integrativlik omili turli bilimlar, tajribalar va qarashlarni birlashtirish orqali yaxlit xulosa chiqarish imkoniyatini ko‘rsatadi. Prognozlash omili esa o‘quvchining mavjud ma’lumotlar asosida kelajakdagi ehtimoliy natijalarni oldindan taxmin qila olishini bildiradi. Refleksiya darajasi o‘quvchining o‘z fikrlash jarayoni, xatosi, qarori va faoliyat natijasini tahlil qila olish qobiliyati bilan tavsiflanadi.

Tadqiqotda o‘quvchilarning fikrlash jarayonlariga ta’sir etuvchi individual-psixologik, emotsional-irodaviy, motivatsion va ta’limiy omillar ham alohida tahlil qilindi. Individual-psixologik omillar sifatida temperament, bilish faolligi, mustaqillik, diqqat barqarorligi va intellektual qiziqishlar ko‘rib chiqildi. Emotsional-irodaviy omillar qatorida o‘ziga ishonch, stressga bardoshlilik, qat’iyatlilik va xatoga nisbatan munosabat o‘rganildi. Motivatsion omillar esa o‘quv motivi, muvaffaqiyatga intilish, bilim olishga qiziqish va o‘zini namoyon qilish ehtiyoji bilan bog‘liq holda tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, 7–9-sinf o‘quvchilarining fikrlash jarayonlari bir xil darajada rivojlanmaydi, balki ularning yosh xususiyatlari, ta’lim muhiti, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, o‘quv motivatsiyasi, emotsional holati va shaxsiy faolligi bilan bog‘liq holda turlicha namoyon bo‘ladi. Ayrim o‘quvchilarda mantiqiy tahlil va sababiy bog‘liqliklarni aniqlash ko‘nikmalari yaxshi rivojlangan bo‘lsa, ayrimlarida muammoni tizimli tushunish, xulosa chiqarish va prognozlashda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Tizimli fikrlashning yetarli darajada shakllanmaganligi o‘quvchilarning murakkab mavzularni bo‘laklarga ajratib, ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashda qiyinchilikka duch kelishiga sabab bo‘ladi. Bu holat, ayniqsa, matematika, tabiiy fanlar, tarix va ona tili kabi fanlarda muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Sababiy tahlilning pastligi esa o‘quvchilarning hodisalar natijasini yuzaki tushunishiga, dalillarga asoslangan xulosa chiqarishda qiynalishiga olib keladi.

Integrativ fikrlashning rivojlanganligi o‘quvchining turli fanlar, hayotiy tajribalar va ijtimoiy vaziyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashida muhim ahamiyatga ega. Integrativlik

darajasi yuqori bo‘lgan o‘quvchilar muammoga kengroq yondashadi, bir nechta yechim variantlarini taklif etadi va mustaqil fikr yuritishga moyil bo‘ladi. Prognozlash qobiliyati esa o‘smirlarning kelajakni rejalashtirish, qaror oqibatlarini oldindan ko‘rish va mas’uliyatli tanlov qilish jarayonida muhim rol o‘ynaydi.

Refleksiya darajasi o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarida markaziy o‘rin egallaydi. Refleksiv ko‘nikmalari rivojlangan o‘quvchilar o‘z xatolarini anglaydi, o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqadi, boshqalarning nuqtai nazarini hisobga oladi va o‘z o‘quv faoliyatini ongli boshqarishga intiladi. Refleksiyasi past o‘quvchilarda esa impulsiv javob berish, xatoni tashqi omillar bilan izohlash, mustaqil tahlilga qiziqmaslik va o‘z faoliyatini baholashdagi yuzakilik kuzatiladi.

Psixodiagnostika mexanizmi

O‘smirlar fikrlash jarayonlarini psixodiagnostika qilish mexanizmi bir necha bosqichdan iborat bo‘lishi lozim. Birinchi bosqichda o‘quvchining umumiy kognitiv rivojlanish darajasi aniqlanadi. Bunda diqqat, xotira, mantiqiy fikrlash, umumlashtirish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalari baholanadi. Ikkinchi bosqichda fikrlashning sifat ko‘rsatkichlari, ya’ni tizimlilik, sababiy tahlil, integrativlik va prognozlash imkoniyatlari o‘rganiladi. Uchinchi bosqichda refleksiya darajasi, o‘z-o‘zini baholash va o‘quvchining o‘z fikrlash jarayoniga ongli munosabati tahlil qilinadi. To‘rtinchi bosqichda esa aniqlangan natijalar asosida individual yoki guruhiy psixokorreksiya yo‘nalishlari belgilanadi.

Psixodiagnostika jarayonida faqat test natijalari bilan cheklanib qolmaslik zarur. O‘quvchining darsdagi faolligi, savollarga javob berish usuli, muammoli vaziyatlarga munosabati, tengdoshlari bilan fikr almashishi va o‘z xatosini qabul qilish darajasi ham hisobga olinishi kerak. Chunki fikrlash jarayoni faqat intellektual emas, balki motivatsion, emotsional va ijtimoiy jihatlar bilan bog‘liq murakkab psixologik tizimdir.

Psixokorreksiya mexanizmi

O‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini psixokorreksiya qilishda rivojlantiruvchi, refleksiv, motivatsion va kommunikativ yondashuvlarning uyg‘un qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir. Rivojlantiruvchi yondashuv o‘quvchilarda mantiqiy tahlil, umumlashtirish, solishtirish va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Refleksiv yondashuv esa o‘quvchining o‘z fikrlash jarayonini anglash, xatolarini tahlil qilish va o‘z qarorlariga ongli baho berishiga yordam beradi.

Motivatsion yondashuv o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan ichki qiziqishini kuchaytiradi. Agar o‘quvchi o‘z fikrlash faoliyatining natijasini shaxsiy rivojlanishi, muvaffaqiyati va kelajakdagi imkoniyatlari bilan bog‘lay olsa, uning bilish faolligi ortadi. Kommunikativ yondashuv esa guruhiy munozaralar, bahslar, savol-javoblar va hamkorlikdagi topshiriqlar orqali fikrlash jarayonlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Psixokorreksion dastur quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga olishi lozim: o‘quvchilarda tizimli fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mantiqiy topshiriqlar; sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlashga qaratilgan tahliliy mashqlar; integrativ fikrlashni shakllantiruvchi fanlararo topshiriqlar; prognozlash ko‘nikmasini rivojlantiruvchi vaziyatli masalalar; refleksiyani kuchaytiruvchi kundalik tahlil, o‘z-o‘zini baholash varaqalari va guruhiy muhokamalar.

Pedagogik-psixologik model

O‘smirlar fikrlash jarayonlari psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasining pedagogik-psixologik modeli quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Diagnostik bosqich – o‘quvchilarning fikrlash jarayonlari, refleksiya darajasi, motivatsiyasi va individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash.

Tahliliy bosqich – olingan natijalarni tizimli tahlil qilish, fikrlash jarayonidagi kuchli va zaif tomonlarni aniqlash.

Korreksion bosqich – tizimli, sababiy, integrativ va prognozli fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan psixologik mashg‘ulotlarni tashkil etish.

Rivojlantiruvchi bosqich – o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, refleksiya, tanqidiy yondashuv va ijodiy tafakkurni mustahkamlash.

Baholash bosqichi – psixokorreksion ishlar samaradorligini qayta diagnostika orqali aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur model o‘quvchilar fikrlash jarayonlarini bir martalik baholash emas, balki uzluksiz rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, model o‘qituvchi, psixolog, ota-ona va o‘quvchi hamkorligini talab qiladi.

Amaliy tavsiyalar

O‘smirlarning fikrlash jarayonlarini rivojlantirish uchun ta’lim jarayonida muammoli savollar, tahliliy topshiriqlar, munozaralar, loyiha ishlari va refleksiv mashqlardan muntazam foydalanish lozim. O‘qituvchilar o‘quvchilardan faqat to‘g‘ri javobni emas, balki javobning asoslanishini ham talab qilishi kerak. Maktab psixologi o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini davriy psixodiagnostika qilib borishi, aniqlangan qiyinchiliklar asosida individual va guruhiy psixokorreksion mashg‘ulotlar tashkil etishi zarur. Ota-onalar esa farzandlarining mustaqil fikrlashiga imkon berishi, ularning savollariga befarq bo‘lmasligi va xatolarini tanqid qilishdan ko‘ra tahlil qilishga o‘rgatishi kerak.

Xulosa

O‘smirlar fikrlash jarayonlari psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi yosh va pedagogik psixologiyaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 7–9-sinf o‘quvchilarida fikrlash jarayonlarini samarali rivojlantirish uchun tizimlilik, sababiy tahlil, integrativlik, prognozlash va refleksiya omillarini kompleks o‘rganish zarur. Fikrlash jarayonlari faqat intellektual imkoniyatlar bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchining motivatsiyasi, emotsional-irodaviy barqarorligi, individual xususiyatlari va ta’limiy muhit bilan bevosita bog‘liq holda rivojlanadi.

Shu bois o‘smirlar fikrlash jarayonlarini psixodiagnostika qilish va psixokorreksiya etish jarayoni tizimli, bosqichma-bosqich va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Mazkur maqolada taklif etilgan pedagogik-psixologik mexanizm o‘quvchilarning mustaqil, tanqidiy, refleksiv va prognozli fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1982.
2. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 1950.
3. Leontyev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. – Moskva: Politizdat, 1975.
4. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1989.
5. Elkonin D.B. Yosh davrlari psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2001.
6. Bojovich L.I. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. – Moskva: Prosveshcheniye, 1968.
7. G‘oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
8. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
9. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
10. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. – Toshkent: TDPU, 2017.